

A magyar iskolaegészségügy történelmi emlékei

III. rész

Írta
Zsindely Sándor

Különlenyomat az „Iskola és Egészség” 1937. évi március hó 15-1 számából

A szerző kiadása.
Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. – Igazgató Tóth László.

Ha a „Ratio Educationis” nem is oldotta meg tanügyünk és iskolahigiénénk nagy kérdéseit azzal, hogy az oktatásügyet és a tanulókról való gondoskodást az állam feladatává tette, de nagyot lendített azokon az által, hogy az érdeklődés homlokterébe állította a megoldandó problémákat. – Kiadatásának évétől (1777-től 1868-ig, a népoktatási törvény megalkotásáig) terjedő 90 esztendő új fejezetét képezi iskolaegészségügyünk történetének, mely időszak iskoláinak berendezését, egészségügyi viszonyait s tanuló életének higiénikus vonatkozásait szeretném jelen közleményemben röviden vázolni.

Láttuk iskoláink külső és belső berendezésének sivárságát az előző századok folyamán s így megérthetjük, hogy egy csapásra nem segíthetett minden bajon és visszasságon bármilyen hozzáértéssel, bármilyen szeretettel megalkotott rendelkezés sem. – A városok és egyes lelkes földesurak dicséretreméltó buzgóságot fejtenek ki a felállítandó nemzeti iskolák körül, de ez, mint *Fináczy* mondja, „csak egy csepp volt a szegénység, elhanyagoltság és közömbösség tengerében”. Meg volt azonban a jószándék, meg volt az akarat, ha hiányoztak is az erők. Látszik ez a Ratio megalkotását követő esztendők iskolaépítéseinél. 1779 végén – tehát még a Ratio eleven hatása alatt – készült el az esztergomi gimnázium új épülete, mely a kor egészségügyi követelményeinek teljesen megfelelt. Mindegyik osztály, külön 4 és fél öl hosszú é9 3 és fél öl széles, 3 nagy ablakkal bíró, világos, utcára néző tantermet kapott, új padokkal felszerelve. Pedig ez az építés még *II. József*-nek az iskolaépületekről szóló rendelkezése előtt történt, mely 1789-ben látott napvilágot. *II. József* az újonnan épülő iskolákra vonatkozóan úgy rendelkezett, hogy azok illő helyen, jó száraz, egészséges, szellős telken, (nem mocsaras, vagy víz mellett fekvő, sötét helyen) lehetőleg a helység közepén épüljenek. A 100 tanulóra számított tantermek kb. 16 négyszögöl nagyságúak, világosak, jól fűthetők legyenek. A már meglévő, rosszul világított tanulószobák pedig megfélelően átalakíttassanak.

Meg volt tehát a rendelkezés és ezt megelőzően a jószándék is, de nem mindenütt érvényesülhetett a hatása. Így aztán a későbbi évekből is találhatunk olyan adatokat, mint az unitárius Consistorium 1795-ben kelt jegyzőkönyvében foglaltak, melyben a nevezett testület elismeri, hogy iskolája sürgős átalakításra szorul, mert „a sikátor fe-

lői szobák annyira le vannak sülyedve, hogy nemcsak a kutyák kucskálhatnak be, hanem a békák és beugráhatnak ablakain”. Még a XIX. század elején is, amikor már állt a kolozsvári kollégium épületének déli szárnya, a várfalak miatt, melytől alig 4 ölnyire voltak a velük majdnem egyenlő magasságú kollégium falai, a szobák és osztályok oly sötétek voltak, hogy délután 4 órától kezdve csak gyertya világ mellett lehetett olvasni. A tanulók a „rekedt és penészes” levegőtől megbetegedtek. A Consistorium ismételten kérte a városi tanácsot, hogy legalább annyira bontassa le a falakat, hogy a szobák és osztályok elég világosságot kaphassanak, de eredményt csak évek múlva tudott elérni. De nem kell példáért sem időben, sem az ország központjától messze mennünk: 1827-ben *Haffner József*, az állatorvosi főiskola tanára, beadványában arról panaszodik, hogy előadóterme roppant szűk és egészségtelen. – Csak 1834-ben szűntek meg a marosvásárhelyi nevelőházban uralkodó szörnyű állapotok is, melyről az egykori feljegyzések azt mondják, hogy „majdnem teljesen összeomlott, ronda, szűk, egészségtelen, egymás mellett összezsúfolva áll cselédház, kamra, pajta, sertésól, szemétdomb s a szomszédházból minden undokság a nevelőház pincéibe és lakóhelyiségeibe szivárog át”. Ne csodálkozzunk ezen: *Tormay* „Medizinische Topographie der Stadt Pest, 1854” című munkájában Pest 101 nyilvános- és magániskolájáról azt írja, hogy azok közül igen kevés felel meg az egészségügyi követelményeknek, mert az épületek nem iskolai célra készültek. Helyiségeik szűkek (1-1 tanulóra alig 3 négyszöglábnyi terület jut, holott legalábbis 4-5 négyszöglábnyi volna a megfelelő) és piszkosak s „így a scrophulosis és tuberculosis könnyen kifejlődik a tanulók között s ott, ahol a beeső fény ellen a tanulók nincsenek védve, rövidlátás és szembántalmak keletkeznek”. – *II. József* rendelkezetének áldásos hatása – úgy látszik – nem tartott sokáig.

A rossz higiénés viszonyok mellett fokozott gondosságra volt szükség, hogy a mostoha körülmények között, összezsúfoltan élő tanulók egészsége valamelyest mégis megőriztessék és fenntartassék. Az iskolák vezetői teljes tudatában is vannak ezirányú feladataiknak: a tisztaságra s a betegek izolálására irányuló rendelkezéseiket a XVIII. és XIX. század iskolai törvényeiben mindenütt meg is találjuk. A nagykőrösi református gimnázium tanítójának – az 1828-ban kelt iskolai törvény szerint – még arról is gondoskodnia kellett, hogy „a Classisok idejében kiszellőztessenek, sőt a téli hónapokban fenyőmaggal ki is füstöltessenek”. – A csurgói gimnázium 1808-ból származó törvényének megfelelő paragrafusa szigorú büntetéssel sújtja az olyan tanulókat, aki maga és környezete tisztaságára kellő módon nem ügyel. 23. §-a pedig azt mondja, „a himlősök, rühesek és egyéb folyó sebesek, akiknek nyavalyája ragadós is és undorító, a közönséges tanulószobáktól eltiltatnak, hanem szállásaikon tanuljanak és *előmenetelekről, mikor* meggyógyultak, számat adjanak”. – Hogy ki gondoskodik a gyógyulásról, arról, sajnos, nem emlékszik meg a törvényhozó. A tanítóknak azonban szigorúan meghagyja, hogy „tanítványaiknak egészségekre különösen vigyázzanak, mind az iskolá-

ban, mind azon kívül és az egészségeseket a betegektől s így mintegy egészségrontó akár funkciótól, akár étel-italtól, akár külső tettek-től őrizték, a betegekről pedig – amennyiben rajtok áll – gondoskodjanak”. – A betegek elkülönítésével foglalkozik a nagykőrösi gimnázium 1803-foan kiadott törvénye is: „mivel veszedelmes a betegnek olyan szobában lenni, melyben sokan lagnak, mihelyst valaki megbetegszik, az nap menjen az Városra a Rector engedelmével”. – Az iskolából betegen kimaradt és magánháznál ápolt diákokra való felügyelet Pápán választott diák-tisztviselőnek, a *contrascribának*, feladata. Az ilyen eltávozás azonban itt is csak a rektor engedélyével történhetett, ugyancsak nála kellett a gyógyulás után is jelentkezni, az ez ellen vétők 15 krajcár büntetést fizettek.

A pápai főiskola XIX. század eleji egészségügyi viszonyaira élénk világot vetnek az ezidőből való egyházkerületi jegyzőkönyvek. Abban a viszálykodásban, mely a pápai főiskolának Komáromba való áthelyezése körül folyt s a Cancelláriát is foglalkoztatta, szóbakerült, – mint egyik érv, – a főiskola tanulószobáinak egészségtelen volta is. A pápai egyház gondnoka *Havranek József* megyei főorvossal megvizsgáltatta a szobákat, tantermeket, de még a konviktusban használt főzőedényeket és a feltálat ételeket is. A főorvos vizsgálata után oda nyilatkozott, hogy szükséges volna a szobákat gyakrabban szellőztetni, a főzőedényeket címeztetni, s a szobákban való dohányzást megtiltani. Érdekesebb a konventi tárgyalás során a tanúk között szereplő *Kunthe János* sebész vallomása, aki a tanulók gyakori betegsége dolgában megkérdezettvén, azok okát a hideg, fűtetlen szobákban, a rossz táplálkozásban és a „folytonos és szerfelett sok tanulásban” látta.

A derék chirurgus itt nyilván a túlterhelésre céloz. Arra, hogy a túlzott tanulás az ifjúságnak kárára ne legyen, a XVIII. században már figyelemmel vannak az iskolák vezetői. A kassai nemesi konviktus szabályai világosan kimondják, hogy „egy huzamban két óránál tovább, közben való némi szünet nélkül senki se dolgozzék, sem írva, sem olvasva”. – A zay-ugróczy tanárgyűlés a gimnazisták túlterhelése ellen foglal állást. Érdekes, hogy ezt a nálunk megnyilvánuló törekvést a külföld is észrevette. *Luise v. G.* 1841-ben megjelent könyvében ezt írja: „A mi ifjainkat (Németországban) már gyermekkorukban tanulásra kényszerítik s az iskolapadhoz kovácsolják, azonban elvész az elevenségük és vidámságuk. Magyarországon később kezdik tanítani a fiúkat s a napnak csak kevés órájában. így aztán kevesebb ott a tudós, de annál több a vidám, egészséges ember.” (Siklósy.)

Ami pedig a dohányzást illeti, melyről a megyei fizikus panasz-kodik, az nagy problémája volt a tanuló egészségével és iskolája tisztaságával törődő rektoroknak. Nem vitatható, hogy „pipás nemzet” vagyunk s a már félig felnőtt diákság között általános volt a dohányzás. Az iskolai törvények alkotói a legkülönbözőbb álláspontra helyezkednek ez elharapódzott rossz szokással szemben. A pozsonyi gimnázium 1780-ban csak azoknak a növendékének nézi el a dohány-

zást, akiknek az orvos megengedi, de így is csak odahaza vagy a Duna partján. – A nagykőrösi gimnázium 1792. törvénye szerint „a pipázás úgy az iskolában, valamint azon kívül szigorúan tiltatik”. Ugyanezen iskolában 1803-ban már az a vezetőség véleménye, hogy „a dohányzás, mint indifferens (?) dolog és amellyel, ha árt az ember, magának árt, benn a szobában nem tiltatik. Mindazonáltal, ha csak egy házbeli társa is a Deáknak a pipafüstöt nem szenvedhetné, a Dohányos olyan házba (szobába) menjen, ahol senkinek sem alkalmatlanodik”. „Aki pedig a szobán kívül dohányzik, Arestommal büntetődik.” Ez a toleráns felfogás s a tizenegy évvel ezelőtti szigorúság megenyhülése alighanem abban leli magyarázatát, hogy az akkori Rector-Professzor úr is jó dohányos lehetett. Már a pápai főiskolán ugyanez évben más húrokat pengetnek: „Minthogy a pipázás igen ritka Ifjúnak szolgál egészségére, sokakra nézve pedig inkább káros, és veszedelmes, tehát az ezzel való visszaélés edgyátoljában tilalmaztatik.” A törvényhozó azonban tudván, hogy ilyen szigorú álláspontra nem helyezkedhetik, modus vivendit eszelt ki s így folytatja: „... és különösképen rendeltetik, 1. Ha a pipátlan Deáknak megengedődik is, hogy a pipások szobájába mehessen grádusán lakni, de még is amennyire lehet a pipások szobába rendeltessenek, és a pipás Deák pipátlanok közé ne mehessen”. A bölcs vezetőség, tehát dohányzó és nem-dohányzó szobákat létesített s ezt az elkülönítést szigorúan keresztül is vitte, mert a továbbiakban így rendelkezik: „hogy aki más szobájában pipázni tapasztaltatik, 15 krajcárra büntetessék”. „De még a praeceptoroknak sem maguknak, sem őket a Classisban meglátogató vendégeiknek a Classisban pipázni nem szabad.” Az 1806-ban kiadott II. Ratio Educationis kategorikusan eltiltotta a dohányzást. *Weisz János*, a székelyudvarhelyi kollégium „rendes orvosa” így inti diákjait 1810-ben: „A dohányzás annyiban legyen tiltva, hogy oly erősen és gyakran ne gyakoroltassék, mert ifjú embernek a tapasztalás szerént ártalmas, sőt némelykor halált is okoz, mint történt T. Professor Bodola úr idejében is, de a gyermektől legyen egészen eltiltva, mert ezáltal a tanuló egészen elvesztegeti az idejét és henyélsre adja magát.” 1857-ben az erdélyi diákok annyira ráadták magukat a dohányzásra, hogy a Főkormányzéknek kellett őket a pipázástól eltiltani, mert az iskolai törvények parancsának nem volt elég foganatja. A XIX. század második felében már általános a dohányzási tilalom az iskolákban.

Szerződéses iskolaorvosról még a tárgyalt időszakban is csak kevés helyen tudunk, leginkább csak a nagyobb egyházi főiskoláknál és állami intézeteknél működnek. Így *II. József* rendelkezéséből iskolaorvos fungál a pozsonyi és pesti szemináriumoknál, nem állandó alkalmazásban ugyan, de esetenkénti díjazással. Honoráriumát negyedévenként kapja meg. Látogatásaiért csak közepes á«-at (Mittelpreis) számíthat, melyeknek annál mérsékeltbeknek kell lenniök, mert legtöbb esetben egyszerre több beteget is meglátogathat a szemináriumban s ezért kevesebb idő alatt el tudja látni a dolgát, mint a privát házaknál. – Ugyancsak esetenként díjazták a sebészt is, aki

csak érvágást és köpölyözést végezhetett, de mindig csak az orvos tudtával, előzetes megbeszélés szerint. Az ápolót az orvos választotta ki s látta el utasításokkal. A gyógyszerész az orvosságokat féláron volt köteles kiszolgáltatni. – Sárospatakon *Tóth-Pápay Mihályt* választják meg 1791-ben a „főiskola orvosává és nevelési felügyelőjévé”, de 1828-ban, úgylátszik, nincs a főiskolának rendes orvosa, mert nyoma van az ez évi feljegyzésekben *Jungarten Miklós* katonaoorvos beadványának, melyben két főiskolai tanuló gyógykezelésének honoráriumát kéri. 1834-ben *Soltész Jánost* találjuk Sárospatakon, aki „népszerű orvostant és természettudományt” ad elő. Tervét. – az iskolai kórház felállítását – anyagi okokból nem valósíthatta meg ugyan, de kezdeményezésére beteg-szobát jelölnek ki a kollégium új épületében, 1801: óta tudunk Patakon az u. n. „Orvosi Szent Intézményről”, mely valószínűleg egészségügy szabályok gyűjteménye lehetett Hasonló din «'att ismeretesek az 1810-ből származó székelyudvarhelyi egészségügyi rendelkezések, melyeket érdemesnek tartok *Gönczi* nyomán szöszermt ismertetni: „Az Udvarhelyi Főiskolában a kamarákban lakókra nézve ORVOSI SZENT INTÉZET. 1. Minthogy mindéi nevelőnek, Tanítónak, Praeceptornak kötelességében áll minden keze alá bteclt Tanulókra különös gondjának lenni: tehát a tanulásbeli kötelesség tétek felett, az egészség fenntartására nézve is különös vigyázásbeli kötelessége legyen, minthogy a Tudomány az egészséges testtel szép és hasznos. Innen véve kötelességévé tétetik: 1-o A lakszobát vagy kamrát tisztán tartani, nyári, őszi, tavaszi, lágyabb időben a felső ablakokat egész napra nyitva tartani, télben, vagy vadabb időben pedig naponként kétszer, mindenkor edjik ablakot fél fertály óráig. K éggel, továbbá, minden nap a szobát fenyőmaggal, (mely a füstölők között itten a legkönnyebb s még hasznos) kifüstöltetni. 2-o Kamarákban vagy lakószobákban a sokféle főzésnek, sütésnek, szalonna, hús, kolbász, túró és több efféle pergelések nagy büntetés alatt legyenek megtiltva, kinek-kinek étele, frustukja legyen külső vagy városi főzőjétől, ha akar főttet, vagy sültet enni. 3-o Egy ágyban ne halljon kettő semmiképpen hanemha két testvér is az gyermek, mert a több személyek edjütt hálása által sokszor gyógyíthatatlan nyavalyák plántálódhatnak által egy testből a másikba. Ezt a tavalyi (1809) esztendő bizonyítja, amikor 30-nál több volt a rühös, sok Frantz nyavalyába sýnylódott, akik az én Curám által gyógyultak meg. 4-o Kötelessége legyen továbbá a primáriusnak s Praeceptornak a mennyi személy a kamarába alatta lészen a tisztaságra szoktatni: erre nézve a) kiki minden héten tiszta ed jtmást véssen, még a kapcát is ideértve, b) szennyest pedig, nem úgy, mint eddig, szegeletére hagyva heverőleg, hanem azt azon a napon, mikor változik, ahova illik, gazdasszonyhoz, vagy mosóhoz eltakarítsa, c) az ágyak alatt sem karikás ágy, sem pedig egyéb ne legyen az egy köntös, vagy kenyér tartó lánánál, azispedig tisztán tartassék, d) a most kihatározott locusok vagy is fekvő ágybéli személyek felett a legnagyobb szobában se legyen két szolgánál több, f) a kamarák primáriusai minden reggel megvizsgálván Tanítványai alattvalóit, ha a legkisebb gyanús nyavalyát észrevesznek

valamelyiken, azonnal küldjek mindjárt hozzám, mint orvoshoz és míg tisztaságáról az én írásomat nem mutatja, ne legyen szabad az oskolába mennie, hanem a gazdáknál töltsék idejüket, g) mi pedig a Col-légiumnak külső tisztaságát nézi, eztet a Professor Urakra bízom, emmellett én is kötelességemnél fogva vigyázattal fogok lenni. Sign. Sz. Udvarhely, Die 5. Apr. 1810. WEISZ JÁNOS mpr. ns. Széknek orvosa, Substit. Medicussa, a Collegiumnak is seborvossa.”

Majdnem 130 esztendő múlt el azóta, hogy fentnevezett iskola-orvos kollégánk ezeket a sorokat leírta, de közülünk is alig tudná va-laki nagyobb gonddal megszerkeszteni a kollégiumi élet egészségügyi szabályait.

A debreceni kollégium iskola-kórházáról részletesen 1817-ből származó forrásból értesülünk (*Barcsa*), amikor is a kollégium II. ud-varán két szobából álló kórházat rendeztek be. Felügyelője a rektor volt. Ápolók (vigilek) kirendeléséről a contrascriba gondoskodott, ezek a „gregorius” diákok közül kerültek ki, – ugyancsak ő értesít-te a beteg szüleit s halál esetén gondoskodott a temetésről.

A XVIII. század utolsó évtizedeiben mindjobban ráeszmélnek az iskolák vezetői a higiénés kioktatás fontosságára. 1796-tól kezdve Pa-takon magyar nyelven tanítják az egészségtant. A kishontmegyei ág. ev. Fraternitás „Methodus Scholastica pro scholis minoribus Kie-Honthanis Ann. 1797” című, Gömör-vármegye levéltárában fekvő – sajnos, kéziratban maradt – tervezetéből olvashatjuk idevonatko-zóan a következőket: „A nevelés első körébe tartozik az egész test képzése, úgy, hogy annak minden része ne csak egészségben maradjon, hanem bizonyos illemmel használható legyen. Ezenkívül kívánatos a hang ápolása és a tisztasághoz való szoktatás, a mértékletességben való gyakorlás, miért is az egészségről szóló Káté „... quae iam irt linquas patriae translata prostat”... – iskolánkban tanítandó”. E sza-bályzatból arra következtethetünk, hogy a kishonti ev. esperesség isko-láinak tanulói részesülhettek bizonyos egészségtani oktatásban. – Az evangélikus egyház általános érvényű, *Schédius-féle*, tanterve sem fe-ledkezett meg a legszükségesebb egészségügyi szabályokról s azok tanítását a leányiskolákban is elrendelte. 1812-ben a csurgói gimná-zium tantervében is, a II. deák iskola tárgyai között lelhetjük: „Revo-cálása az egészséget tárgyazó reguláknak” című tantárgyat. 1842-ben ugyanezen iskolában „Diaetetikát” tanulnak a diákok *Zsoldos* egész-ségtana szerint. 1838-ban a zay-ugróczi tanterv a III-ik, vagy felső pol-gári osztály tantárgyai közé vette fel az egészségtant. Sárospatakon *Soltész János* 1846-ban jelenteti meg az elemi iskolák számára írt „Egészségtanát”. A békéscsabai iskolában is, mint *Willin János* fel-jegyezte, „az egészségről való Tudományból némely óvásokat és sza-bályokat előadtak magyar és tót nyelven”. Végül a Bach-korszakban. 1849-ben, napvilágot látott „Organisations-Entwurf” a gimnáziumok VIII. osztályában a fiziológia tanítását írta elő.

Megkönnyítette az egészségtani ismeretek közlését a tárgyalt idő-szakban tapasztalható irodalmi fellendülés. 1792-ben *Szakonyi József* írja meg az „Oskolai Vezér”, vagy „az okos és hasznos tanításra ve-

zető könyvecskét”, mely tulajdonképen methodika, de számos iskola-higiénét érintő tanácsot is találhatunk benne. *Kovács Mihály* orvosdoktor 1798-ban lefordítja *Christof Wilhelm Hufeland*-nak „Az emberi élet meghosszabbítása” című munkáját, mely mű a mértékkel folytatott testgyakorlás és szabadban való mozgás szükségességének lelkes hirdetője. *Mátyus István* híres „Dietetica”-ját az iskolai testgyakorlás úttörőjének tekinthetjük, s hatása le nem becsülhető. *Kovács Mihály Struve Keresztély Ágoston* „Gyenge élet meghosszabbításának és a gyógyíthatatlan nyavalyák húzásának mestersége” című könyvének lefordításával szintén a szabadban való mozgást és tornázást propagálja, *Öry Fábán László* pedig *Hufeland* egy másik, hasonló tárgyú könyvecskéjének átültetésével a szülőket iparkodik kitanítani, 1813-ban *Bene Ferenc* pesti orvostanár jelenteti meg „Egészségtanát” magyar nyelven, 1817-ben *Kis János* „A testet tárgyázó nevelésről” ír, hogy csak néhányat említsünk az ez időben megjelent eredeti és lefordított egészségtani vonatkozású művekből.

A külföldet nyitott szemmel járó hazánkfiak sok hasznos újítást látnak meg. *Gyarmathy Sámuel* 1797-ben meglátogatja Salzmann-nak a thüringiai Schnepfenthal-ban felállított nevelőintézetét, melyben ekkoriban már rendszeres testgyakorlás folyik s ezt írja róla barátjának Erdélybe: „Amíg ilyenforma iskola fenn nem áll Erdélyben, addig képzelődni sem tudnak az emberek, hogy milyennek kellene lenni egy józan okos nevelésnek és mi hasznát lehetne annak várni. (Siklós.)

Amint láthatjuk, sok szó esik immár hazánkban is az iskolai testgyakorlásról. A testi nevelés fontosságát a Ratio is hangsúlyozta, de rendszeres tanításának kialakulása az azt követő időkre esik. Az iskolai közös játék legtöbb helyen hetenként kétszer, szerdán és szombaton délután, majd minden iskolában divatos. A miskolci gimnáziumban az 1791 előtti években ezeken a napokon a játszásban kifáradt és megéhezett tanulókat – igen bölcsen – a tápintézetben meleg vacsora is várta. A máramarosszigeti líceum jegyzőkönyvei arról tanúskodnak, hogy az intézet vezetősége a tanulók játékát szabályozni is óhajtotta. „Mint hogy a játszásból” – mondja a protokollum – sok baj szokott következni, ennél fogva összeírtattak azon játékokat, melyek a tanuló-gyermekek között leginkább vannak szokásban. E sorozatból megláthatni, melyek a tilalmasak és melyek vannak megengedve.”

A rendszeresebb testgyakorlás – tantervi keretekben – azokon a helyeken jelentkezik, ahol a tantestület valamelyik tagja erre különös súlyt helyez és ügyet vet. 1800-ban foglalja el *dr Császári Lósi Pál* csurgói katedróját, aki minden délután 6-7-ig tanítványaival szabadgyakorlatokat végeztet. A rendszeres testgyakorlásnak az iskolákba való bevezetésében nagy szerepe volt *Bene Ferencnek*; *Siklós* őt tartja az első tudományos írónak, aki a gimnasztikával behatóan foglalkozik. „Elementa politicae Medicae” című munkájában külön fejezetet szentel a tanulók testedző játékaiknak és gimnasztikai gyakorlatainak, melyek szerinte minden iskolába bevezetendők. Ellenében a máramarosszigeti líceum vezetőségével, a birkózást is meg-

engedhetőnek tartja, melyhez – mint mondja – „alig kell invitálni az ifjakat, akik a saját jó szántokból is szívesen kipróbálják erejüket: csak vigyázni kell, hogy ne verekedés, harag, testisértés legyen a dolog vége”.

A fiatalság testgyakorlásának kérdése a „legnagyobb magyart V gr. Széchenyi Istvánt is foglalkoztatta, aki 1819 tavaszán ezt írja naplójába: „A gimnasztikai gyakorlatok minden alkalommal örömet okoznak a gyermekeknek és megerősítik őket, sőt mi több, egy bizonyos korban eltávoztatják a parázna gondolatokat és üdülést nyújtanak minden fejmunka után. Gimnasztizálni fiatal esztendőkből szükséges, mert az előrehaladottabb korban e gyakorlatokat már nem tanulhatja meg.”

Pesten 1810 körül kezdődött meg az evangélikus gimnáziumban a gimnasztikai oktatás. 1849-ben a szabadságharc leveretése után az osztrák „Ministerium der Cultus und Unterricht” kiadja az „Entwurf der Organisation des Gymnasien und Realschulen in Oesterreich” című tervezetét, Magyarországra is kiterjedő érvényességgel. Ez a tervvezet bevezette középiskoláinkba a szertornát, de teljesen háttérbe szorította az oly nagy közkedveltségnek örvendő játékokat. Ez időtől kezdve iskoláinkban egymás után állítják fel a tornacsarnokokat. Pápán, 1850-ben, a régi iskola kapuszinéből készült a téli testgyakorlatra szolgáló terem; 1851-ben a testgyakorlás, rajz, és szépírás oktatásával külön tanítót bíznak meg. Előljár a szertorna bevezetésében Csurgó is, ahol a már 1800-ban kezdett testgyakorlás hely és felszerelés hiányában később megszűnt ugyan, de 1851-től a szertornázást jó felszerelés mellett buzgón gyakorolják. Ebben az időben kezdődik a tornázás Pozsonyban is, ahova az osztrák minisztérium a gimnáziumba tornatanítót nevezett ki 100 forint fizetéssel, mely honoráriumért az önként jelentkező tanulókat a városban levő tornaiskolájában tanítja. Rendkívüli tárgy maradt a testgyakorlás 1868-ig. A Bach-korszak első éveiben a pesti piaristák értesítőjében a nem kötelező tárgyak között olvashatjuk (1851/52 tanévről) „testművelés a helybeli gimnasztikában gyakoroltatott”. Ugyancsak itt tornásztak a budai kath. gimnázium növendékei is. De természetesen nem minden növendék. *Tormay* fentebb megnevezett, Pest egészségügyi viszonyait tárgyaló munkájában így ír: „Überhaupt sollte Gymnastik, sowohl in diaetischer wie therapeutischer Hinsicht mehr gepflegt werden, als hier der Fall ist, denn in den gut eingerichteten gymnastischen Anstalt in der Josefstadt, Kerepeser Strasse, waren im Laufe des vorigen Jahres (1853) nur 179 und zwar 137 Schüler und 42 Schülerinnen.” Sárospatakon 1857-ben a testgyakorlás mellett már a vívás is folyik. Sőt az első és II. osztályosok számára kötelező a tornázás.

1857-ben adja ki *Batizfalvy* „Házi Testgyakorlat” című értekezését, melyben arra is kitér, hogy a testgyakorló intézetekben végzett 1-2 óra torna kevés a gyermekeknek, ezért a tanodák mellől a testgyakorló intézet semmiképpen el nem maradhat, s minden tanulóra vonatkozólag legyen *kötelező*. „A házi testgyakorlaton kívül, mely a tanórák között 1-2 percnyi szünetekben alkalmazandó, legalább 3

testgyakorlati óra kívántatik.” *Batizfalvy* tehát már 1857¹ben a tantermi tornát szorgalmazza!

1861-ben *Bakody Tivadár* az Orvosi Hetilap hasábjain (15. sz.) követeli a tornának az állam általi kötelezővé tételét és központi testgyakorló intézet felállítását kívánja. Ugyanez évben *Batizfalvy* újból sikra száll az iskolásgyermek szabadban való játékáért a „Vasárnapi Újság”-ban.

Buzgalmuk meg is hozta az eredményt: az 1867. év V. hó 20-án kelt miniszteri rendelet a testgyakorlást a rendes tárgyak közé emeli, az 1868. évi XXXVIII. te. pedig a püspökökre nézve is kötelezővé teszi.

Megemlékezem még néhány szóval az iskolai élelmezés fejlődéséről. A XVIII. század végén és a XIX. század elején nagyobb iskoláinkban, melyek internátussal is egybe voltak kötve, majd mindenütt „tápintézetek” (alumniak) gondoskodnak a tanulóifjúság élelmezéséről, csak kisebb iskoláinkban maradt meg a „főző házak” és „főző asszonyok” szokása. A tanulók táplálása természetesen nem volt egyöntetű: voltak jobb és kevésbé jó konviktusok. A miskolci gimnázium tanulói 1791-ben erősen megfogyatkoztak a „togatusok” azt a – tanáraik által is megerősített – magyarázatát adták a tanulólétszám lepadásának, hogy az alumniakban az ellátás nagyon szűk és csak ebédre terjed ki, míg az előbbi időkben szerdán és szombaton „a közönséges játszásnak idején” vacsorát is adtak. A diákok egyben kijelentették, hogy a jövő évre mind Sárospatakra fognak menni. A meghökkent egyháztanács hetenként két font hússal és egy fél kenyérral javította meg a járandóságot, hogy maradásra bírja az elégedetlenkedőket. 1798-ban Csurgón is felállítják a tápintézetet, leszerződve *Kaposi Gábor* seborvossal, aki a minden tanuló után kapott 20 forintért, 10 pozsonyi mérő búzáért és 8 öl fáért mindennap délben levest, tehénhúst, vastagételt, estére levest és vastagételt tartozott adni.

A tápintézetek mellett megmaradt persze a könyörületes városi lakosságnak az a jó szokása is, hogy amivel tehetett, segítette megtölteni a folyton éhes nebulók gyomrát. A kolozsvári unitárius kollégium diákjait még a városgazdák is támogatták a maguk módja szerint: a piacon elkönfiskált mindenféle sületlen ételneműt, éretlen gyümölcsöt behordatták a kollégiumba. Remélhetőleg nem ártott meg nekik! Hideglelésről, gyomorrontásról, vagy más efféle nyavalyáról semmit sem találtam az írásokban.

Az idők multával az élelmezés kérdése is mindinkább rendeződik. A sárospataki tápintézet 1854-ben már orvosi felügyelet alatt áll: az iskola orvosa a feltálat ételeket úgy mennyiség, mint minőség szempontjából állandó figyelemmel kíséri.

Hiányos lenne ez a teljességre semmiképpen sem számot tartó szerény közlemény, ha nem emlékeznék meg azokról az intézkedésekről, melyeket hivatalos köreink – 1777-től 1868-ig terjedő időben – az iskolákban fellépő fertőzőbetegségek leküzdésére tettek. 1783-ban Pesten és Budán „scarlátos hideg” uralkodik a gyermekek között;

1828-ban a számarhurut lépett fel nagy számban s bizonyosan nem kímélte az iskolába járó fiatalságot sem. Iskolabezárásról vagy ehhez hasonló intézkedésről a korabeli feljegyzésekben nem olvashattam, pedig valószínű, hogy megtörténtek.

1830-ban ismét felütötte a fejét a kolera. Emiatt az iskolai évet királyi rendelettel megrövidítik s a nyári szünidő úgy módosul, hogy az intézetek igazgatói maguk állapítják meg a körülményekhez képest, hogy megkezdik-e a tanítást vagy sem. A pozsonyi gimnáziumban ez évben 13 tanuló betegedett meg; a járvány még az őszi hónapokban is dühöngött, úgyhogy az iskola rendes időben nem is nyílhatott meg. Súlyos volt a ragály Pápán is s arra indította az iskola vezetését, hogy 1831-ben az új tanév kezdetén – ugyan már post festum – elrendelje, miszerint diákjai a szobákban az eddiginél kevesebb magukkal lakjanak, igen gyakran szellőztessenek, füstöljenek a classisokban és auditóriumokban is, minden lecke után. A ritkítás miatt kiszorult diákok a városban vegyenek szállást s őket egy felvigyázó naponként látogassa „s ahol mi bajt az egészségre nézve észre vesz, ott, ahol illik, bejelentse”. A diákok szabad idejükben a mező felé s ne a város felé sétáljanak. Most látta kárát -a pápai kollégium, hogy nem volt ispotálya, „pedig a jelenvaló környüállások valami kórháznak lételet a történhető Deáko'k betegsége esetére szükségesnek újonnan mutatják”. Ezért ideiglenesen egy házat vesz bérbe a kollégium. „egy ápoló-asszony is bele fogadtatván”. Ki volt a veszedelem elleni „plánum fundálva” bölcsen és „circumspectusosan” s mire mindez véghez is vitetett, szerencsésen elmúlt a járvány is. Ha felesleges is volt, mégis csak egy példája a sok közül eleink gondosságának és előrelátásának, melynek minden idők és korok vezetősége tanújelét adta s ékesen szóló bizonyossága annak a fáradhatatlan munkának, mellyel az eljövendő nemzedék boldogságán fáradozott. A boldogsághoz pedig, mint *Tompa Mihály* mondja, nem elég a jelen, a „múlton épül az s az emlékezeten”.

IRODALOM. (Az eddigi közleményekben fel nem sorolt irodalom) *Ádám:* A nagykőrösi ref. gymnázium története. – *Rarcsa:* Debrecen története. – *Englenderné, Brüll Klára.* Orvosok és kórházak Pest-Budán. – *Farkas:* A kassai főgymnázium története. – *Gönczi:* A székelyudvarhelyi ref. collegium története. – *Héjas:* A csurgói ev. ref. főgymnázium rövid története. – *Kálmán:* A gyönki ev. ref. gymnázium története. – *Komlósy Ferenc dr.:* Az esztergomi főegyház-megyei rk. iskolák története. – *Kovács:* A miskolczi ev. ref. főgymnázium története. – *Karácson:* A marosvásárhelyi gymnázium története. – *Linczbauer:* Codex med. san. Hungaricae. – *Marczali:* II. József kora Magyarországon. – *Schönviczky:* A pozsonyi gymnázium története. – *Siklósy:* A magyar sport ezer éve. – *Szelényi:* A magyarhoni ág. evang. iskolák rendszere. – *Vojnits:* Az esztergomi gymnázium története. – *Török:* A kolozsvári ev. ref. collegium története. – *Tormay.* Med. Topographie des Stadt Pesth, 1854. – *Orvosi Hetilap* 1861 15-iki száma.